Η Ποιητική του διαλόγου: Έρευνες για την ανθρώπινη συμπάθεια στις συνομιλίες με τα βρέφη*

Colwyn Trevarthen
Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Εδιμβούργου

Ένα πρόβλημα για την επιστήμη της Ψυχολογίας

Η επιστήμη, συνήθως, χάνει αυτό που η κοινή λογική θεωρεί σημαντικό. Αυτό είναι το τίμημα που πληρώνουμε για την ακρίβεια και τη συστηματική αξιοπιστία της επιστημονικής αλήθειας. Σε μια κουλτούρα που ισχυρίζεται ότι ενδιαφέρεται για το σύνολο των φαινομένων, από τα άτομα της ύλης μέχρι τους γαλαξίες, και που στους καιρούς μας προσδοκά να ερμηνεύσει τον ίδιο τον εγκέφαλο, ένα μεγάλο μέρος του μυστηρίου της φύσης παραμένει αθέατο. Ενώ η αναζήτησή μας στρέφεται προς τα έξω και προσπαθούμε –με νέες τεχνικές και μηχανές– να κατανοήσουμε αντικείμενα και διαδικασίες σε ανεξερεύνητες περιοχές της φύσης κι ενώ φτάσαμε να συζητούμε τα δεδομένα με όλο και πιο εξειδικευμένη γλώσσα, ίσως δεν καταφέραμε να αντικρύσουμε με ειλικρίνεια ο ένας τον άλλο ή και τον ίδιο μας τον εαυτό.

Υπάρχουν ερωτήματα για την καθημερινή, διαλογική ζωή που η επιστήμη της Ψυχολογίας φαίνεται απρόθυμη να θέσει ενώ οι νέες γνωσιακές επιστήμες κάνουν αυτά τα ερωτήματα ακόμη δυσκολότερα. Πώς αναγνωρίζουμε και συναισθανόμαστε ο ένας τον άλλο; Πώς κοινωνούνται οι παρορμήσεις και οι αυθόρμητες διαθέσεις της ατομικής μας συνείδησης; Ποιοι είναι οι δρώντες και οι κριτές που κατοικούν στη σκέψη μας όταν είμαστε μόνοι; Πώς είναι δυνατόν τα παιδιά να κατακτούν τόσο εύκολα τη διαπροσωπική κατανόηση;

Αυτές τις ανείπωτες δυνάμεις της σκέψης και της επικοινωνίας προσπάθησα να τις αποκαλύψω και να τις θέσω κάτω από τη λεπτομερή επιστημονική εξέταση, παρατηρώντας από κοντά τις πρώτες προσπάθειες των βρεφών για ανθρώπινη επικοινωνία, σε μια περίοδο που δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη η γλώσσα, που οι συναισθηματικές αντιδράσεις είναι άμεσες και ουσιαστικά ελεύθερες από κάθε μαθημένη κοινωνική σύμβαση και που η δύναμη του σώματος είναι πολύ μικρή για να επιδράσει πάνω στον υλικό κόσμο.

---

* *Μετάφραση κειμένου:* Χριστίνα Παπαηλιού (Παν/μιο Εδιμβούργου), Νίνα Κοκκινάκη (Παν/μιο Εδιμβούργου) Κατερίνα Πολυδάκη - Φιλαλήθη (Παν/μιο Κρήτης) Κουγιουμουτζάκης Γιάννης (Παν/μιο Κρήτης) *Επιμέλεια Κειμένου :* Γιάννης Κουγιουμουτζάκης (Παν/μιο Κρήτης)

Δημόσιος και ιδιωτικός διάλογος

Το πρόβλημα του δημόσιου και του ιδιωτικού διαλόγου έχει δύο όψεις: τη δι-υποκειμενική και την ενδο-υποκειμενική, ή όπως τις αποκάλεσε ο Ρώσος ψυχολόγος Vygotsky, μια δια-ψυχική και μια ενδο-ψυχική. Με άλλα λόγια, τα ψυχικά βιώματα και τη νόηση που μοιραζόμαστε δημόσια με τους άλλους και τις σκέψεις και τα βιώματα που ιδιωτικά υπάρχουν μέσα μας.

Όταν είμαστε ξύπνιοι, το παιχνίδι των ιδεών και της κατανόησης, αυτό δηλαδή που γεμίζει την καθημερινή ζωή μας, περνά και παίζεται εύκολα από τον έναν νου/ κεφάλι στον άλλο. Βλέπουμε τους ανθρώπους που δρουν, ανθρώπους που φαίνεται να είναι σε κατάσταση εγρήγορσης, μέσα σε έναν κόσμο κατανοητό γι' αυτούς και για μας. Εκδηλώνουν συγκινήσεις, που στη στιγμή, μπορούν να επηρεάσουν τα δικά μας ορμέμφυτα και τις δικές μας συγκινήσεις. Από τη φύση μας κατανοούμε με συμπάθεια ο ένας την εσωτερική ζωή του άλλου. Ζώντας μαζί οικοδομούμε μια κοινή ιστορία ζωής. Τα μηνύματα αυτής της συναίσθησης των σκοπών, της επίγνωσης και της συγκίνησης δημιουργούνται, διαχέονται, δοκιμάζονται και ανακλώνται στη ροή της εκφραστικής συμπεριφοράς. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία μας είναι οργανωμένη, με αυτό τον τρόπο δομείται το νόημά της, τα δε παράγωγα της συνεργασίας μας βρίσκονται παντού γύρω μας: στη γλώσσα, στα τεχνικά και αρχιτεκτονικά έργα, στις επιστημονικές θεωρίες, στα πιστεύω, στις τελετουργίες και στους θεσμούς.

Μέσα στον καθένα υπάρχει μια αυτόνομη πηγή σκέψεων και συγκινήσεων που χαρακτηρίζεται από μια συνέπεια προς τον εαυτό της και αναδύεται σαν ολότητα, γεννώντας έναν ρυθμό. Στο ρυθμό αυτό υπακούουν οι κινήσεις και οι αισθήσεις όλων των μερών του σώματός μας, μέσα σε ένα ενιαίο χρόνο, προσανατολιζόμενες σε έναν ενιαίο χώρο. Προφανώς τα κίνητρα που γεννούν αυτή τη συνεκτική **υποκειμενικότητα** είναι κοινά σε όλους μας και αντανακλώνται στη **δι-υποκειμενική** επαφή μας. Συμπαθούμε και αλληλοκατανοούμε ο ένας τον άλλο επειδή έχουμε την ίδια μορφή, επειδή κινούμαστε με συνταιριασμένους ρυθμούς και επειδή μοιραζόμαστε πολλές άλλες εμπειρίες και αξιολογήσεις εξαιτίας της ανθρώπινης φύσης μας. Πάνω από όλα στη συνάντηση προσώπου με πρόσωπο αναγνωρίζουμε την ανθρωπιά μας στην υφή –στο «πνεύμα»– των πράξεών μας.

Την ίδια στιγμή που συμμετέχουμε στα συναισθηματικά δρώμενα, στο διάλογο μιας συζήτησης και στη συνεργασία με τους άλλους ανθρώπους, έχουμε κι ένα στοχαστικό ενδιαφέρον μέσα μας, προς ή με τους ίδιους τους εαυτούς μας γι' αυτό που συζητούμε - μια δραστηριότητα που οι ψυχολόγοι ονομάζουν ατομική «νοημοσύνη» με μια δική της εσωτερική «προσωπικότητα». Το προσωπικό επιχείρημα ή αφήγημα εξακολουθεί να υφίσταται ωθούμενο από τα συναισθήματα ακόμη κι όταν κοιμόμαστε, στα όνειρά μας. Όταν σκεφτόμαστε φαίνεται ότι κάθε εικόνα, σκοπός ή επιχείρημα είναι ανοιχτά σε μία εξονυχιστική εξέταση από μια συνείδηση, έναν συνδιαπραγματευτή στη γλώσσα, έναν σύντροφο και αφηγητή στην εμπειρία κι έναν σύμμαχο ή αντίπαλο στην περιπέτεια.

Πιστεύω, ότι αυτή η δυναμική του διαλόγου, ανεξαρτήτως αν γίνεται ανάμεσα σε δυο κεφάλια ή μέσα στο κεφάλι μας, είναι ένα ειδικό χαρακτηριστικό των ανθρώπι-

νων όντων, μια ιδιότητα της εγκεφαλικής μηχανής, που εξελίχθηκε για να υπηρετήσει τη συνεργατική διάχυση του νοήματος σε μια κοινωνία συνειδήσεων. Η έρευνα στα βρέφη έχει δείξει ότι αυτός ο διάλογος, όσο περίτεχνος και αν γίνει ως αποτέλεσμα εξάσκησης και διδασκαλίας κι όσο κι αν κωδικοποιηθεί σε σύμβολα και εμπλουτισθεί με το γλωσσικό ένδυμα, πηγάζει ως αυθόρμητη λειτουργία ενός νου που αναζητά συντροφιά κι όχι ως μαθημένη κοινωνική δεξιότητα ή λεξιλόγιο. Με αυτή την ευρύτερη έννοια, θεωρώ τον διάλογο ως το ουσιαστικό θεμέλιο της ανθρώπινης επιδεξιότητας να δημιουργούμε και να μαθαίνουμε μια «κουλτούρα» - επιδεξιότητα που είμαστε σίγουροι πλέον ότι κανένα άλλο είδος δεν κατέχει. Πιστεύω ότι η γλώσσα και η λογικότητα δεν προκαλούν αλλά υπηρετούν και επεκτείνουν τη διαλογική έκφραση της σκέψης. Γνωρίζουμε τις ιδέες των συντρόφων μας μέσω μιας άμεσης επίγνωσης κι αυτό καθρεπτίζεται στον τρόπο που σκεφτόμαστε με τον ίδιο τον εαυτό μας.

Τι μας λένε τα βρέφη

Αυτή η θεωρία για τον ανθρώπινο νου –η θεωρία της έμφυτης δι-υποκειμενικότητας– προέρχεται από την εξέταση των διαλόγων των βρεφών. Εξ ορισμού, τα βρέφη δεν ομιλούν. Συνεπώς, οι αποδείξεις που μας παρέχουν είναι παραγλωσσικής φύσεως ή άλλες, εκτός της γλώσσας. Καταγράφω με ποιο τρόπο τα βρέφη από τη στιγμή της γέννησης διερευνούν και «ανα-κρίνουν» τις σκέψεις των άλλων προσώπων και πώς αναπτύσσονται οι ικανότητές τους για διάλογο. Οδηγούμαι στο συμπέρασμα ότι είναι στη φύση του ανθρώπινου διαλόγου, οι μετέχοντες –οποιασδήποτε ηλικίας– να κάνουν κάτι που τα βρέφη ήδη έχουν καταφέρει.

Η παραδοχή αυτού του γεγονότος, που βασίζεται σε ερευνητική μαρτυρία για το πώς τα βρέφη συνεισφέρουν και απαντούν στο διάλογο, έχει βαθύτατες συνέπειες στην Ψυχολογία. Δεν πιστεύω ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτή τη συμπεριφορά με τις καθιερωμένες ιδέες περί νοημοσύνης και γνωστικής διαδικασίας ή με αναφορά στο τι μπορεί να μάθει ένα μοναχικό, υπολογιστικό μυαλό, ένα λογικό σύστημα ή ένα νευρωνικό δίκτυο, με το να λύνουν προβλήματα που εμπεριέχουν χειρισμό αντικειμένων με τα οποία δεν μπορούν να συνδιαλεχθούν ή χρησιμοποιώντας σύμβολα που αναπαριστούν στοιχεία της φυσικής συνείδησης ως αφηρημένες αξίες ή λειτουργίες σε ένα σύμπαν χωρίς συναίσθηση. Άλλωστε, αυτή η αφελής ανθρώπινη συναίσθηση δεν είναι απλώς ένα αναδυόμενο παράγωγο ενός μαθηματικά περίπλοκου δυναμικού συστήματος του εγκεφάλου και του σώματος κατ' αναλογία ενός οποιουδήποτε άλλου περίπλοκου δυναμικού συστήματος, όπως π.χ. τα σύννεφα της καταιγίδας, η φωτιά ή οι ωκεανοί.

Για να κατανοήσουμε τον πρωτογενή διάλογο πρέπει να ανακαλύψουμε τα κίνητρά του και για να το επιτύχουμε αυτό θα πρέπει να ανατρέξουμε στην ιδιόμορφη ιστορία της ανάπτυξης του ανθρώπινου εγκεφάλου μέσα στο ανθρώπινο σώμα, **πριν από τη γέννηση**. Η μορφογένεση του σώματος και των μελών του καθώς και η χαρτογράφηση του σχήματος του σώματος στα νευρωνικά δίκτυα, όπου αναδύονται τα κίνητρα και η αίσθηση του ψυχολογικού χρόνου για να δείξουν το μονοπάτι της μελλοντικής εμπλοκής με το περιβάλλον, συνιστούν τις ουσιαστικές προϋποθέσεις της νοημοσύνης και γι' αυτές γνωρίζουμε πολύ

λίγα πράγματα. Επιπλέον, πρέπει να διαμορφώσουμε μια ξεκάθαρη αντίληψη για το πώς τα κίνητρα που δημιουργούνται στον ανθρώπινο εγκέφαλο μπορούν να ικανοποιηθούν μέσα στη δυναμική εμπλοκή τους με τα κίνητρα των άλλων ανθρώπινων εγκεφάλων και ποια είναι η αντιστοιχία της σωματικής μορφής τους και του χρόνου προκειμένου να υπηρετήσουν τη ζωή.

Βλέπω το μονοπάτι που οδηγεί από το αθώο, κοινωνικό νεογέννητο στον ενήλικα ομιλητή, ως μια σειρά θαυμαστών μετασχηματισμών. Το αναπτυσσόμενο ανθρώπινο βρέφος μοιάζει με έναν ψυχολογικό «μάγο» που εκ των προτέρων προβλέπει τη γνώση που αργότερα θα μαθευτεί, παντοδύναμο στο να θέτει στόχους πέρα από τις φυσικές του δυνατότητες και ευέλικτο στην αλλαγή ρόλων. Είναι πιο ακριβές και έντιμο να παρουσιάσω την ερευνητική μαρτυρία ως **μια ιστορία ανακάλυψης,** δεδομένου ότι η άγνοια και η έλλειψη επιστημονικών μοντέλων που θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν αυτό που παρατηρούμε, είναι πολύ μεγάλες. Κάποια εσωτερική δραστηριότητα στο βρέφος είναι αυτή που του υπαγορεύει τι να δει, τι να οσφρανθεί και τι να ακούσει, τι να πλησιάσει και να αγγίξει, σε ποια κατεύθυνση των φαινομένων να στοχεύσει και να επιζητήσει μια ενοποιημένη συνείδηση - φαινομένων που σύντομα θα φέρουν πιο συγκεκριμένες πληροφορίες για το πώς πρέπει να διαμορφωθούν οι πράξεις και οι ρυθμοί τους - και τι είδους πρόσωπο να είναι μέσα στη συντροφιά των άλλων προσώπων.

Πώς ανακαλύφτηκαν οι πρωτοσυνομιλίες

Γύρω στις έξι εβδομάδες μετά από μια τελειόμηνη κύηση, οι γονείς σημειώνουν ότι το βρέφος τους έχει αναπτύξει μια οξύτερη εγρήγορση και μια ικανότητα για πιο έντονη προσοχή και προσήλωση. Τα μάτια του, που κινούνται με τρόπο δραστήριο και αλματώδη, τώρα σταματούν απευθύνοντας μια πρόσκληση στην οποία κανένας ευαίσθητος και υπομενετικός άνθρωπος δεν μπορεί να παραμείνει αδιάφορος. Όταν το βρέφος αναγνωρίσει ότι έγινε βλεμματική επαφή, καρφώνει με ένταση τα συνοφρυωμένα μάτια του κι ακούει προσεκτικά, με το σαγόνι προς τα κάτω, και έκφραση απορίας στα χείλη του. Ακριβώς στην κατάλληλη στιγμή, παύει η συνοφρύωση κι ένα χαμόγελο φωτίζει όλο του το πρόσωπο. Ο χαρούμενος γονέας, που του ανακοινώνει την ευχαρίστησή του με μελωδικό λόγο, με χαμόγελο, με διάπλατα ανοιχτά τα μάτια και υψωμένα τα φρύδια, παίρνει σαν απάντηση ένα κου (coo) μαζί με ένα σύμπλεγμα χειρονομιών και προσπαθειών για ομιλία, συμπεριφορές που αποζητούν διάλογο. Αυτή είναι η στιγμή που παρατηρούμε την πραγματικά ανθρώπινη επαφή. Το βρέφος συμμετέχει με μια μορφή συμπεριφοράς απόλυτα προσαρμοσμένη στις συνδέουσες τα δύο πρόσωπα νοητικές καταστάσεις και με αυτό τον τρόπο γίνεται σύντροφος σε ένα ρυθμό ερωτήσεων, προσφωνήσεων και απαντήσεων, συμφωνιών και αμφιβολιών. Οι δυνατότητες αυτής της αλληλεπίδρασης είναι αναρίθμητες, γιατί οι δύο σύντροφοι πολύ πρόθυμα κατανοούν ο ένας τις ορμές του άλλου και επιδεικνύουν την κατανόηση αυτή με ακριβή και αμοιβαίο συντονισμό. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ένα βρέφος, μόλις δύο μηνών, συμμετέχει σε τέτοιες συνδιαλλαγές εκφράσεων με έναν δεκτικό ενήλικα, σε μια περίοδο που τα αντικείμενα προκαλούν στο βρέφος ελάχιστο ενδιαφέρον, ενώ τα χέρια του είναι ακόμη αρκετά αδύναμα

για να τα αδράξουν και να τα εξερευνήσουν αποτελεσματικά.

Πριν από 30 περίπου χρόνια ήμουν μέλος μιας μικρής ομάδας με τον Jerome Bruner στο Κέντρο Γνωστικών Σπουδών στο Harvard και τότε αρχίσαμε να καταγράφουμε αυτές τις συμπεριφορές. Λίγο αργότερα –χωρίς να το γνωρίζουμε– η Mary Catherine Bateson, λίγα χιλιόμετρα πιο πέρα, έκανε την ίδια ανακάλυψη, σε ένα χώρο που δεν μπορούσαμε να φανταστούμε, στο εργαστήριο ηλεκτρονικής του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασσαχουσέτης. Αυτό είναι ένα από τα αστεία μέρη της ιστορίας που σας διηγούμαι, γιατί στο ίδιο μέρος –στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασσαχουσέτης– για μια δεκαετία περίπου, ένας γλωσσολόγος υπήρξε ηγέτης μιας επανάστασης στη θεωρία της γλωσσικής ανάπτυξης, μιας θεωρίας που δεν προέβλεπε κι ούτε άφηνε τόπο στη βρεφική επικοινωνία που ανέφερα μόλις πριν. Ο Noam Chomsky ισχυρίστηκε ότι εμείς οι άνθρωποι γεννιώμαστε με έναν έμφυτο εγκεφαλικό μηχανισμό ειδικευμένο στην εκμάθηση της γλώσσας, αλλά ήταν βέβαιος ότι οι συμπεριφορές του πρώτου χρόνου της ζωής –τότε που το βρέφος είναι ένα μη ομιλούν ον– δεν είχαν καμμία σχέση με τη γραμματική της γλώσσας. Σε αυτό το στάδιο, λέει ο Chomsky και οι υποστηρικτές του, ο ιδιαίτερος στον άνθρωπο Μηχανισμός Απόκτησης της Γλώσσας είναι ανενεργός και «περιμένει» για να αναλύσει τις πραγματικές λέξεις. Η Bateson όμως σκέφτηκε ότι το βρέφος κάτω του ενός έτους, ήδη εξασκούσε τα κίνητρα για τη γλώσσα.

Η Mary Catherine Bateson, γλωσσολόγος και ανθρωπολόγος με ενδιαφέροντα στο χώρο της ηθολογίας και της τελετουργίας, είναι κόρη δύο ανθρωπολόγων με παγκόσμια φήμη, της Margaret Mead και του Gregory Bateson. Την εποχή εκείνη είχε γίνει, πρόσφατα, η ίδια μητέρα και μελετούσε τις μη λεκτικές συμπεριφορές όταν παρατήρησε ότι, κατά τη διάρκεια αυτού που ονόμασε «πρωτοσυνομιλία», τα κίνητρα της μητέρας και του βρέφους υπηρετούν την καθοδήγηση της χαρακτηριστικής για το είδος μας προσαρμοστικής μάθησης. Αυτή η μάθηση, ισχυρίσθηκε, οδηγεί στις κοινωνικές σχέσεις, στις συμβατικές συμπεριφορές, στις τελετουργίες, στα νοήματα και στη γλώσσα, που διέπονται από κανόνες. Πιστεύω ότι η ανακάλυψη της «πρωτογλώσσας» από την Bateson ήταν ένα εύρημα που άξιζε το Βραβείο Nobel στο χώρο μιας νέας επιστήμης που θα μπορούσε να ονομαστεί επιστήμη της Ανθρώπινης Φύσης - βήμα κατά την απόψή μου τόσο σημαντικό όσο και το πρώτο βήμα του ανθρώπου στο φεγγάρι. Και τούτο γιατί με το βήμα αυτό διανύθηκε μια τεράστια απόσταση επιστημονικού και φιλοσοφικο-γλωσσολογικού σκεπτικισμού και πραγματοποιήθηκε μια νέα προσγείωση σε έναν παράξενο τόπο για την Ψυχολογία, παρ' όλο που ο τόπος αυτός και οι περιγραφόμενες συμπεριφορές ήταν απολύτως οικείες στις μητέρες και τους πατέρες οπουδήποτε γεννιούνται βρέφη. Πολλοί σύγχρονοι γλωσσολόγοι και ψυχολόγοι δεν έχουν κάνει ακόμη αυτό το ταξίδι.

Μέχρι το 1980 είχε πια επιβεβαιωθεί μέσα από την έρευνα ότι τόσο οι μητέρες όσο και τα βρέφη συνεισφέρουν στις πρωτοσυνομιλίες με πολύ λεπτές και ευφυείς μορφές εκφράσεων, αν και με κανένα τρόπο δεν είχε γίνει αποδεκτό από όλους εκείνους που γρήγορα ανέλαβαν να ερμηνεύσουν τις συμπεριφορές αυτές. Η χρονική αλληλουχία των συναλλαγών μητέρας-βρέφους έχει ακρίβεια κλασμάτων δευτερολέπτου, οι δε εκφράσεις των βρεφών οργανώνονται σε

φράσεις, όπως συμβαίνει στη λεκτική επικοινωνία.

Κατά τη δεκαετία του 1980 ανακαλύφθηκαν τα οικουμενικά προσωδιακά χαρακτηριστικά της ομιλίας των μητέρων προς τα βρέφη τους, επιβεβαιώθηκε το εύρημα της νεογνικής μίμησης, αν και δεν έλειψε η αποφασιστική αντίσταση από ορισμένους πειραματιστές, οι οποίοι επέμεναν να μειώσουν τη μιμητική συμπεριφορά των νεογνών σε στερεότυπες ψυχοφυσικές αντιδράσεις προκαλούμενες από ειδικά ερεθίσματα. Οι μελέτες των βρεφικών συγκινησιακών επιδράσεων εξαιτίας της διακοπής ή διατάραξης της μητρικής συμπεριφοράς στις πρωτοσυνομιλίες, το πάγωμα δηλαδή του μητρικού προσώπου, εμπλούτισαν τη γνώση μας ως προς τις έμφυτες, αυθόρμητες παρορμήσεις της μητέρας και του βρέφους. Τα δεδομένα από τις μελέτες για τη μάθηση των εμβρύων, ιδιαίτερα της φωνής της μητέρας και των ιδιαίτερων προσωδιακών χαρακτηριστικών της ομιλίας της ενδυνάμωσαν την πεποίθηση ότι τα βρέφη θα μπορούσαν να διακρίνουν και να αντιδράσουν κατάλληλα στην πρωτοσυνομιλιακή κατάσταση και πριν από τη γέννηση τους.

Παρόλη τη συγκομιδή αυτής της πλούσιας και προσοδοφόρας περιόδου έρευνας, οι λεπτομέρειες της πρωτοσυνομιλιακής συμπεριφοράς δεν έχουν ακόμη περιγραφεί επαρκώς και θα ισχυριζόμουν ότι δεν έχουμε συλλάβει ακόμη το πλήρες νόημά της. Θα χρειαστούν χρόνια για να καταλάβουμε την πλήρη σημασία των δυναμικών ευαισθησιών και της εκφραστικής λεπτότητας της συνεισφοράς του βρέφους σε ένα διαπροσωπικό γεγονός που μπορεί να διαρκεί πέντε δευτερόλεπτα. Ωστόσο, ως αποτέλεσμα υπομονετικών αναλύσεων από έναν αριθμό αναπτυξιακών ψυχολόγων και ψυχογλωσσολόγων, μπορούμε να προσδιορίσουμε κάποιους από τους κανόνες που διέπουν τις πρωτοσυνομιλίες.

Η χρονική αλληλουχία έχει χαρακτηριστικά που γνωρίζουν πολύ καλά οι μουσικοί και οι ποιητές. Από τη στιγμή που το βρέφος ηλικίας δύο μηνών έχει ρυθμίσει την έναρξη της επαφής, η βασική μονάδα έκφρασης φαίνεται να είναι ένας κύκλος διέγερσης και χαλάρωσης, που διαρκεί λιγότερο από ένα δευτερόλεπτο και που μπορεί να οδηγήσει το βρέφος σε μία διαδοχή από χαμόγελα και φωνούλες, εναλλάξ με τη μητέρα, σε ένα αργό ρυθμό adagio. Η μητέρα ανταποκρίνεται επαναλαμβάνοντας σύντομες εκφράσεις με φωνή μέτριου ύψους, σε ίσα διαστήματα, με απαλή φωνή, τραγουδιστούς τονισμούς και απλό ιαμβικό μέτρο. Αυτή η ομιλία που τώρα ονομάζεται «διαισθητική μητρική ομιλία» ή «βρεφικά προσανατολισμένη ομιλία» έχει ίδια χρονική αλληλουχία και παλμό σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους γλώσσες. Κατά κάποιο τρόπο είναι ένα είδος ομιλίας που **τα βρέφη διδάσκουν στους ενήλικες**. Επιπλέον, σε οικουμενική βάση και οι δύο γονείς χρησιμοποιούν παρόμοιο μελωδικό λόγο για να μεταφέρουν στο βρέφος διαφορετικά διαπροσωπικά μηνύματα ανακούφισης, χαράς, διαφωνίας, κ.λ.π. Οι εκφράσεις των βρεφών και οι διαισθητικές απαντήσεις της μητέρας συγκροτούνται από τις ίδιες χρονικές μονάδες, όπως τις συλλαβές, τις λέξεις και τις φράσεις της καθημερινής κουβέντας μεταξύ ενηλίκων. Όπως συμβαίνει στη συνδιαλλαγή των ενηλίκων, το βρέφος και η μητέρα συνδέουν τις κινήσεις των χεριών με τις εκφράσεις του προσώπου και τους κυματισμούς των φωνών τους.

Παρά τις μαρτυρίες που τώρα έχουμε γι' αυτήν την αρχική ανθρώπινη επικοινωνία,

σε διαφορετικές κουλτούρες και γλώσσες, υποστηρίζεται ακόμα από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες - ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους- ότι αυτό που αποκαλούν «εμφάνιση» της κατανόησης και εκφραστική νοημοσύνη στα βρέφη όταν αλληλεπιδρούν με πρόσωπα, είναι μία παρακινούμενη από ρομαντισμό ψευδαίσθηση, το προϊόν μίας επιθυμητής σκέψης και μιας προκατειλημμένης παρατήρησης. Αυτές οι κατηγορίες είναι περιβεβλημένες από το κύρος ενός συστήματος πεποιθήσεων που διατείνεται πως είναι ηθικά αναγκαίο, πολιτικά ορθό και σημαντικό για μια λογική και αποδεκτή θεώρηση του κόσμου. Η αρνητική αυτή θέση τους οδηγεί να υποθέσουν ότι η φαινομενικά αμερόληπτη εναλλαγή σειράς στους διαλόγους μητέρας - βρέφους δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της γλωσσικής ωριμότητας της μητέρας και του υψηλού μορφωτικού επιπέδου της, επηρεασμένο σημαντικά από πολιτιστικά πρότυπα ή συμβάσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς και, πιθανώς, χαρακτηριστικό της φλύαρης, «ακαδημαϊκά» προσανατολισμένης, εγγράμματης Δύσης. Η «συμμετοχή» του βρέφους δεν είναι τίποτε παραπάνω από μια ευαισθησία σε συγκεκριμένα σήματα, μια ικανότητα ρύθμισης της εγρήγορσης με την εμφάνιση της μητέρας, τη φωνή και το άγγιγμά της και τίποτε άλλο από μια δυνατότητα να μαθαίνει γρήγορα το παιχνίδι των καθορισμένων πολιτιστικά διαδικασιών. Υποθέτουν δηλαδή, ότι η μητέρα κινεί τα νήματα και το βρέφος απλώς **φαίνεται** να ανταποκρίνεται οικειοθελώς.

Είναι όμως τώρα αποδεδειγμένο από ακριβείς παρατηρήσεις ότι τα παραπάνω είναι μια ψευδής θεωρία, κρυμμένη μέσα σε ένα πλαίσιο αλήθειας. Είναι μέρος μίας παγκόσμιας άποψης της ανθρώπινης υπόστασης που πρέπει να αμφισβητήσουμε. Πράγματι, υπάρχουν τώρα στη διάθεσή μας μαρτυρίες ότι οι ανθρώπινες διυποκειμενικές ικανότητες είναι παρούσες πριν από τη γέννηση και μπορούν να ενεργοποιηθούν αμέσως μετά τη γέννηση. Ένα σημαντικό τεστ της αυτόνομης ικανότητας των βρεφών για παιχνίδι συνομιλίας είναι να τοποθετήσουμε δύο βρέφη πρόσωπο με πρόσωπο και να παρατηρήσουμε αν μπορούν να συνομιλήσουν δίχως τη βοήθεια του ενήλικα. Αυτό ακριβώς έκανε ο Geraldo Fiamenghi στο Εργαστήριό μου. Διαπίστωσε ότι τα βρέφη αναγνωρίζουν το ένα το άλλο σαν πρόσωπα και γρήγορα εμπλέκονται σε μία πνευματώδη και συχνά πολύ κωμική ανταλλαγή εκφράσεων χρησιμοποιώντας όλα τα μέρη του σώματός τους. Συχνά δοκιμάζουν τη μίμηση σαν έναν τρόπο βελτίωσης ή σαν έλεγχο της επαφής, ακριβώς όπως κάνουν οι ενήλικες όταν συναντούν ένα βρέφος.

Οι ψυχολογικές δυνατότητες των εμβρύων και των νεογνών

Πριν από 15 χρόνια, υπέρηχοι σε αγέννητα βρέφη αποκάλυψαν τη ζωή των εμβρύων που ουδέποτε είχαμε δει. Ήταν σαν μία συνάντηση με ένα εκπληκτικό πλάσμα στα βάθη του ωκεανού που το παρατηρούσαν εξερευνητές από ένα υποβρύχιο εφοδιασμένο με φώτα. Δύσπιστοι γιατροί παρατήρησαν μία χαριτωμένη σκοπιμότητα στον τρόπο που τα έμβρυα κινούν τα άκρα τους, στον τρόπο που αναπνέουν, που καταπίνουν το υγρό, που χαμογελούν και κινούν τα μάτια τους συγχρονισμένα σαν να βλέπουν, μασάνε, ακόμα βυζαίνουν το δάκτυλό τους και κολυμπάνε γυρίζοντας, κάνοντας πιρουέτες και τούμπες. Αυτά που παρατηρούσαν δεν

ήταν οι αναμενόμενοι τυχαίοι, μικροί και μεγάλοι σπασμοί ή οι αντανακλαστικές προσαρμογές τμημάτων ενός άψυχου καρτεσιανού αυτόματου. Φαινόταν να είναι σκόπιμες πράξεις προσαρμοσμένες σε μία μελλοντική ζωή όπου, σε εντελώς διαφορετικό περιβάλλον, θα υπάρχει μεγαλύτερο πεδίο δράσης.

Ένα έμβρυο βιώνει τη φωνή της μητέρας του φιλτραρισμένη, σαν να ακούγεται μέσα από έναν τοίχο, ενώ το αγέννητο βρέφος είναι ικανό να μάθει την ομιλία της τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης έτσι ώστε αμέσως μετά την γέννηση να του είναι γνώριμη και να προτιμάται σε σχέση με τις φωνές άλλων γυναικών. Όταν παρουσιάστηκαν στο βρέφος οι φωνές δύο γυναικών μέσα από δύο ακουστικά, το νεογνό κοίταξε πρός το μέρος του ακουστικού που ακουγόταν η φωνή της μητέρας του. Όταν μία μητέρα χαιρετά το νεογέννητό της η στοργική φωνή της τού είναι ήδη γνωστή. Το νεογέννητο μπορεί να αναγνωρίσει ακόμα κι ένα ποίημα που είχε απαγγείλει η μητέρα του κατά τη διάρκεια της κύησης ή ένα κομμάτι μουσικής που αυτή συχνά τραγουδούσε ή της άρεσε να ακούει στο ραδιόφωνο ή την τηλεόραση. Οι μαρτυρίες είναι σαφείς. Αντίθετα με την κλασική ιδέα ότι η γέννα είναι το ξεκίνημα μιας ζωής με εντελώς διαφορετικές συνθήκες έτσι που το νεογέννητο είναι εντελώς αμήχανο, χαμένο σε αυτό που ο William James φαντάστηκε πως πρέπει να είναι μια μεγάλη, λαμπερή, πολύβουη και πολύχρωμη σύγχυση - περιτυλιγμένο με εικόνες και ήχους, δίχως κατανόηση και χωρίς νόημα- το νεογέννητο δεν είναι τόσο διαφορετικό από το έμβρυο, ούτε είναι χαμένο στο χάος και στην αδυναμία.

Οι κινήσεις του νεογέννητου δεν είναι σαν τον χορό μίας μαριονέττας που κρέμεται από σχοινιά. Το βρέφος μπορεί να κάνει αρμονικές, γεμάτες χάρη κινήσεις, βελτιώνοντάς τις εύκολα και πετυχημένα. Ο συντονισμός μεγάλου αριθμού μυών και σημείων του σώματος υπάρχει, αν και οι ενέργειές του, οι προσπάθειές του να περπατήσει ή να φτάσει να αρπάξει κάτι είναι πολύ αδύναμες για να έχουν κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα. Είναι προδρομικές μιας εμπρόθετης ζωής, ουσιαστικές αναφορικά με το σχήμα της μελλοντικής ανάπτυξης. Ο συντονισμός αυτού του δραστήριου όντος θα πρέπει να βρίσκεται στον πυρήνα ενός καλά συνδεμένου εγκεφάλου, στον οποίο τα σχήματα των αναδυόμενων δραστηριοτήτων διατηρούνται μέσα σε σκόπιμα πρότυπα που έχουν προσδιορισμένους στόχους στο χώρο και στο χρόνο.

Η νεογνική μίμηση: Ένα θαύμα αναγνώρισης και ένα μήνυμα συντροφικότητας

Το 1973 μια νεαρή Ελληνίδα, ψυχολόγος και μητέρα, βρήκε μια συμπεριφορά τελείως αντίθετη με τις θεωρίες που είχαν προάγει γνωστές αυθεντίες της Ψυχολογίας, συμπεριφορά η οποία, αν και είχε καταγραφεί, είχε επανειλημμένως αγνοηθεί. Ανέφερε ότι πολύ νεαρά βρέφη μπορούσαν να μιμηθούν εκφράσεις του προσώπου, φωνοποιήσεις και χειρονομίες. Η Όλγα Μαράτου έκανε αυτή την ανακάλυψη και ο Γιάννης Κουγιουμουτζάκης ακολούθησε με μιά εκτεταμένη έρευνα των μιμήσεων με νεογνά ηλικίας 10 - 45 λεπτών μετά από τελειόμηνο ή πρόωρο τοκετό. Με ευαίσθητες μελέτες, που λάμβαναν υπόψη τους τη διάθεση και τον αργό τρόπο σκέψης των νεογνών ως προσώπων, ο Κουγιουμουτζάκης απέδειξε ότι τα νεογέννητα μιμούνται για να επικοινωνήσουν, και το επιβεβαίωσε με μιά

άλλη διαχρονική μελέτη βιντεοσκοπώντας παιχνίδια μιμήσεων ανάμεσα στις μητέρες και τα βρέφη τους στο περιβάλλον του σπιτιού. Βρέθηκε ότι οι μητέρες μιμούνται πιό συχνά τα βρέφη από ό,τι τα βρέφη τις μητέρες, γεγονός που φανερά βοηθά το βρέφος να αισθάνεται τη συμπάθεια της επαφής ανάμεσα τους. Η Νίνα Κοκκινάκη έχει ερευνήσει σε διαχρονική και διαπολιτισμική μελέτη τις φυσικές μιμήσεις που λαμβάνουν χώρα στο παιχνίδι των πατέρων και των μητέρων με τα βρέφη τους, ηλικίας κάτω των έξι μηνών, στο Εδιμβούργο και στην Κρήτη, στο περιβάλλον του σπιτιού. Μέχρι στιγμής η ανάλυση δείχνει, ότι οι πατέρες στην Κρήτη μιμούνται περισσότερο από τις μητέρες, και ότι οι γονείς στη Σκωτία ενδεχομένως είναι διαφορετικοί στις μιμητικές επικοινωνίες με τα βρέφη τους.

Ένας Αμερικανός ερευνητής, ο Andrew Meltzoff, μετά το εύρημα της Μαράτου, έκανε πειράματα για να δείξει ότι τα νεαρά βρέφη γεννιούνται ικανά να αντιλαμβάνονται τα σώματα των άλλων προσώπων όπως και τα δικά τους και ότι θυμούνται μοιρασμένα παιχνίδια μιμήσεων τα όποια έχουν παίξει τις πρώτες μέρες.

Δεν γνωρίζουμε τον εγκεφαλικό μηχανισμό που αναγνωρίζει και αναπαράγει τις κινήσεις έκφρασης κατά τη νεογνική και βρεφική μίμηση, αν και υπάρχουν πρόσφατα ευρήματα από τη φυσιολογία που μπορούν να μας δώσουν κάποιες νύξεις για τις ουσιαστικές νευροκυτταρικές συνιστώσες του μηχανισμού αυτού. Η ερευνητική μαρτυρία του Κουγιουμουτζάκη για την επικοινωνιακή φύση της νεογνικής μίμησης θα μας βοηθήσει να αναγνωρίσουμε τόσο τους ερεθισμούς που την υποστηρίζουν και τη μορφοποιούν όσο και τα κίνητρα ή τα συναισθήματα που την κατευθύνουν και κατα-

δεικνύουν το ρόλο της στην ανάπτυξη περισσότερο εύκαμπτων συναλλαγών που εμφανίζονται τους επόμενους μήνες, συμπεριλαμβανομένων και των πρωτοσυνομιλιών. Η έρευνα της Κοκκινάκη επιβεβαιώνει ότι κάθε σχέση είναι ξεχωριστή από την αρχή.

Το έμφυτο φάσμα των συγκινήσεων και οι διαπροσωπικές τους επιδράσεις

Καθώς οι μητέρες και τα βρέφη κοιτάζονται στα μάτια εκφράζουν μεταβατικές συγκινήσεις τις οποίες όλοι μας αναγνωρίζουμε τόσο εύκολα όσο και τα χρώματα. Οι εκφράσεις του βρέφους δείχνουν τις εκτιμήσεις του για την επαφή που έχει με τη μητέρα του, συγκινήσεις σχηματοποιημένες μέσω ενός ειδικού κώδικα που έγινε γνωστός από το έργο του Δαρβίνου «Η Έκφραση των Συγκινήσεων στον Άνθρωπο και τα Ζώα». Ο τίτλος του έργου του Δαρβίνου δηλώνει ότι όλοι μας γνωρίζουμε και αναγνωρίζουμε τις συγκινήσεις και πράγματι αυτό συμβαίνει. Ο Δαρβίνος έκανε μια πρωτοποριακή συλλογή φωτογραφικής μαρτυρίας που δείχνει ότι τα βρέφη έχουν τα ίδια βασικά συναισθήματα που διαθέτουν και οι ενήλικες όλων των «φυλών».

Οι συγκινήσεις στον εγκέφαλο επηρεάζουν την επιλογή των αντιληπτικών στόχων, των πράξεων που πρέπει να ακολουθήσουν και του υλικού της μάθησης. Η συναλλαγή των συγκινήσεων ανάμεσα στη μάνα και το βρέφος της έχει γι' αυτό το λόγο δύο λειτουργίες. Ανάμεσα στους δύο επικοινωνούντες συντρόφους η συναλλαγή των συναισθημάτων ελέγχει τη δυναμική επιτυχία ή αποτυχία της εμπλοκής του ενός με τον άλλο – **το δεσμό προσώπου με πρόσωπο.** Όπως λέει ο Daniel Stern, η μητέρα και το

βρέφος επικοινωνούν μέσω της «συνήχησης» των συναισθηματικών μελωδιών που εκφράζονται στις κινήσεις έκφρασης του ενός προς τον άλλο. Επιπλέον, μέσα σε κάθε κεφάλι οι συγκινήσεις κατευθύνουν τη συνείδηση για το τι θα αντιληφθεί και τι θα θυμηθεί - **το δεσμό υποκειμένου προς το αντικείμενο.** Με το συνδυασμό των δύο αυτών λειτουργιών, οι εκφράσεις των συγκινήσεων φέρουν τις εμπειρίες των δύο προσώπων σε μια ευθύγραμμη διάταξη, έτσι που να καθίσταται δυνατή η αλληλοδιερεύνησή τους προκειμένου να λειτουργήσουν συμπληρωματικά ο ένας προς τον άλλο. Μια τρίτη λειτουργία των συγκινήσεων, που σχετίζεται με τις ανάγκες του σώματος, είναι η μόνη που οι παραδοσιακές θεωρίες είχαν προσδώσει στα βρέφη. Ενώ δεν θέλω να αρνηθώ τις ουσιαστικές λειτουργίες της ευχαρίστησης και του πόνου στη ρύθμιση ζωτικών καταστάσεων, λόγοι χρόνου δεν επιτρέπουν τη θεώρηση αυτής της ρύθμισης στην παρούσα ομιλία.

Το βρέφος προσδοκά και εξαρτάται από τα θετικά συναισθήματα της μητέρας του, γεγονός που μαρτυρείται από την κατάσταση εκείνη όπου οι μητρικές αντιδράσεις εμποδίζονται ή σταματούν. Η διερεύνηση αυτού του φαινομένου έγινε με ένα πολύ αποτελεσματικο τεστ από τον Edward Tronick στη Βοστώνη και από την Lynne Murray στο Εδιμβούργο. Κατά την επικοινωνία μητέρας - βρέφους ζητήθηκε από τη μητέρα να κρατήσει ακίνητο το πρόσωπό της και να μην κάνει καμμιά κίνηση για ένα με δύο λεπτά ενώ παράλληλα κοίταζε το βρέφος της. Το δίμηνο βρέφος αμέσως έδειξε σημάδια στενοχώριας, σαφή και οργανωμένα σινιάλα λύπης ή θυμού και αποφυγής της μητέρας, η οποία πρόδωσε την αμοιβαία συμπάθεια τους. Μετά που η μητέρα αρχίζει πάλι να συνομιλεί και να προσπαθεί να ηρεμήσει το βρέφος της, που το δυσαρέστησε εξαιτίας της οδηγίας των ψυχολόγων, για μερικά δευτερόλεπτα υπάρχει μια ψυχρότητα ανάμεσά τους. Το βρέφος αποσύρεται για κάποιο χρόνο. Όμοια ήταν τα αποτελέσματα που είχαμε στην έρευνα όπου η μητέρα και το βρέφος επικοινωνούσαν μέσω τηλεόρασης, και στη συνέχεια δείξαμε στο βρέφος ένα λεπτό μαγνητοσκοπημένης επικοινωνίας με τη μητέρα του. Η τεχνική αυτή αναπτύχθηκε από την Lynne Murray στο Εδιμβούργο μετά τις οδηγίες του Hanus Papousek, ο οποίος προσπαθούσε να κάνει όμοια πειράματα στο Μόναχο. Η μαγνητοσκοπημένη μητρική συμπεριφορά που δείχνουμε στο βρέφος δεν το απατά και σύντομα (εξαιτίας της αποτυχίας διαλογικών συγχρονισμών, εναλλαγής σειράς, κλπ) στενοχωριέται και αποσύρεται, επειδή, όπως στην κατάσταση του παγωμένου μητρικού προσώπου, αντιλαμβάνεται ότι η μητέρα που βλέπει στην οθόνη δεν είναι μια ζωντανή αντιδρούσα στο ίδιο παρουσία.

Ο Tronick, η Murray αλλά και η Tiffany Field στο Μαϊάμι έχουν αποδείξει ότι, όταν μια μάνα υποφέρει από κατάθλιψη, όπως μερικές φορές συμβαίνει για λίγες εβδομάδες μετά το στρες και την ένταση του τοκετού, και αδυνατεί να εκφράσει τα συναισθήματά της στο παιδί της, το βρέφος δεν προσκολλάται και δεν πλησιάζεται εύκολα. Εάν δεν υπάρξει βοήθεια στη μητέρα για την εγκαθίδρυση της επικοινωνιακής σχέσης με το βρέφος της και παράλληλα ούτε αυτή ούτε το βρέφος μπορούν να «μπουν» σε κάποια άλλη σχέση, τότε η βρεφική συναισθηματική απόσυρση μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να επηρεάσει αρνητικά και για αρκετό χρόνο την ψυχολογική ανάπτυξη του βρέφους. Από την άλλη πλευρά η

φυσικά εκφραζόμενη γονεϊκή αγάπη μαζί με τις ανάλογες βρεφικές αντιδράσεις είναι πολύ ισχυρές και ικανές να αντέξουν σε ποικίλες περιστάσεις. Η ψυχολόγος Ζαΐρα Παπαληγούρα στη συγκριτική έρευνά της έχει καταγράψει και αναλύσει πρωτοσυνομιλίες και παιχνίδια γονέων με τα νεαρά βρέφη τους - βρέφη που ήρθαν στη ζωή μέσω της σύγχρονης αναπαραγωγικής τεχνολογίας και βρέφη που συλλήφθηκαν με φυσιολογικό τρόπο. Τα αποτελέσματά της φαίνεται να δείχνουν ότι τα βρέφη που ήρθαν στη ζωή μέσω της σύγχρονης αναπαραγωγικής διαδικασίας αναπτύσσονται το ίδιο καλά με τα άλλα παρά τη στρεσογόνο περίοδο που πέρασαν οι γονείς τους πριν τη σύλληψη και τον τοκετό τους. Αυτό που μετρά είναι η υγεία των σχέσεων γονέων και βρεφών και οι σχέσεις του βρέφους και των γονέων με άλλα αγαπημένα πρόσωπα παρά το πώς έχει συλληφθεί το βρέφος.

Πώς τα δυναμικά συναισθήματα φιλίας οικοδομούν αφηγήσεις εμπειρίας

Οι πρωτοσυνομιλίες έχουν περιγραφεί σαν ένας χορός και σαν αυτοσχεδιασμός ενός μουσικού ζευγαριού. Στην καλύτερη περίπτωση είναι ξεκάθαρα μία αρμονική ανταλλαγή σημαντικών μηνυμάτων όπου οι εναλλαγές του διαλόγου της έκφρασης ρυθμίζονται με λεπτότητα από τους κύκλους των συναισθημάτων. Κάθε συνομιλητής σε ένα διάλογο δείχνει διακυμάνσεις επιθυμίας προκειμένου να γίνει κατανοητός ή να εκτιμηθεί και καθένας εκπέμπει πολλά ανεπαίσθητα σήματα επιβολής και ανησυχίας, δούναι και λαβείν. Ανάμικτα σήματα ντροπαλότητας, αλαζονείας, απέχθειας, ντροπής και εκστατικής χαράς οδηγούν σε μία ποιότητα σχέσης καθαρή, στο πόσο πρόθυμος είναι κάθε συνομιλητής να γίνει κοινωνός νέων ιδεών και πόσο καθένας εύχεται να αναλάβει την αρχηγία ή να ακολουθεί.

Τα συναισθήματα των βρεφών και το επίπεδο εγρήγορσης ή δραστηριότητας εξαρτάται από το ποιος είναι ο συνομιλητής. Ένα οικείο, αγαπημένο πρόσωπο γρήγορα αποκτά πρόσβαση στις παιχνιδιάρικες επιθυμίες του βρέφους. Ένας ξένος ή ένα οικείο αλλά ανυπόμονο και καθόλου συμπαθητικό πρόσωπο προκαλεί μία απάντηση πιο προσεκτική ή ειλικρινά αποτρεπτική ή πιθανώς μία διαμαρτυρία. Είναι ξεκάθαρο πως αυτή η περιπλοκότητα των βρεφικών διαθέσεων της εμπιστοσύνης και της καχυποψίας δεν είναι πρωταρχική για την κάλυψη των αναγκών της άνεσης και της φροντίδας. Μία εποικοδομητική σχέση είναι υπό διαπραγμάτευση όπου αποκτώνται κοινές εμπειρίες.

Ο ψυχολόγος των βρεφών και ψυχίατρος Daniel Stern μας έχει προτρέψει να μην είμαστε ικανοποιημένοι με οποιαδήποτε στατική περιγραφή των **κατηγοριοποιημένων συναισθημάτων,** όπως είναι η χαρά, ο θυμός, ο φόβος, η απέχθεια, αλλά να αναζητήσουμε και τους νόμους των **«συναισθημάτων ζωτικότητας»** που ρυθμίζουν διαλόγους, παιχνίδια κ.λ.π. και να εξετάσουμε χωριστά τα **συναισθήματα σχέσεων**, που αναφέρονται συγκεκριμένα στο πώς αισθανόμαστε για τα άλλα πρόσωπα, τα οποία μπορεί να συμπαθούμε ή να αντιπαθούμε, να εμπιστευόμαστε ή να δυσπιστούμε, να αγαπάμε ή να μισούμε. Τα βρέφη σίγουρα εκπέμπουν όλην αυτή την γκάμα συναισθημάτων. Χρησιμοποιούν τα συναισθήματα με τρεις τρόπους: για να ρυθμίσουν τον **σωματικό εαυτό** (στην άνεση και στην ταλαιπωρία, στην αρρώστια και στην υγεία), για να αξιολογήσουν **αντι-**

κείμενα (τα άψυχα φαινόμενα που παρατηρούν, εξερευνούν και χρησιμοποιούν) και για να διαμορφώσουν σχέσεις με **πρόσωπα** μαθαίνοντας, έτσι, μαζί τους.

Με τον Stern έχουμε εντυπωσιαστεί από τα μετασχηματιζόμενα με γρήγορους ρυθμούς συναισθήματα που παρουσιάζονται στη μουσική, στο δράμα και σε όλων των μορφών τα παιχνίδια. Ο Stern αναφέρεται στους «δυναμικούς συναισθηματικούς φακέλους» όπου η μητέρα και το βρέφος εξερευνούν τη σχέση τους και το βρέφος αποκτά μία αύξουσα αίσθηση του εαυτού του στις συχνά επαναλαμβανόμενες μορφές των παιχνιδιών και χαιρετισμών της μητέρας. Οι αντιδράσεις των βρεφών στο παιχνίδι με έχουν διδάξει ότι το μυαλό μας γεννά και ανταποκρίνεται στις «αφηγήσεις αισθημάτων» που μας συνοδεύουν μέσα από μεταβαλλόμενες καταστάσεις ενδιαφέροντος, έκπληξης, αμφιβολίας, ικανοποίησης και πεποίθησης. Αυτές είναι εμφανείς στη μουσική και στις ποιητικές ή ρητορικές πτυχές της γλώσσας και μπορούν να μελετηθούν στα τραγούδια της μητέρας και στα ρυθμικά παιχνίδια με το βρέφος της.

Οι μελετητές των πολιτισμών που στηρίζονται στις προφορικές παραδόσεις, γνωρίζουν ότι η απαγγελία ποιητικών και μελωδικών αφηγήσεων, με κορυφαία την Οδύσσεια, είναι αλησμόνητη. Όλοι θυμόμαστε τα παιδικά τραγούδια και τα στιχάκια, ακόμα και την παραδοσιακή ποίηση που μας υποχρέωναν να απαγγείλουμε στο σχολείο. Πιστεύω πως παρόμοιες συνθέσεις αισθημάτων και εμπειριών είναι που αποτελούν τον θεμελιώδη ιστό που βρίσκεται στη βάση της συνοχής των γλωσσικών μηνυμάτων πάνω στις οποίες ένας άπειρος αριθμός δεδομένων μπορεί να καταγραφεί και να αναφερθεί και από τις οποίες οικοδομούνται τα επιχειρήματα και τα κατηγορήματα Αυτό που κάνουν τα υποκείμενα στα αντικείμενα ή σε άλλα υποκείμενα, πώς αναγνωρίζονται τα πράγματα και τα υποκείμενα και τους προσδίδονται ιδιότητες και αξίες, πότε και πού γίνονται οι πράξεις ή πώς κατευθύνονται ή κατευθύνονταν, όλα αυτά και πολλά άλλα σηματοδοτούνται από τους ρυθμούς και την προσωδία του «προσώπου», της «πτώσης», της «έγκλισης», του «χρόνου» της ομιλίας, μέσα στη μορφολογία και το συντακτικό των λέξεων οποιασδήποτε γλώσσας. Τα βρέφη δεν μιλούν, αλλά μπορούν να απαντήσουν ως ειδήμονες σε παρόμοιες μορφές μουσικού παιχνιδιού με ποιητικό λόγο και να τις συνδέσουν με την αυξανόμενη γνώση του κόσμου.

Η γένεση των μουσικών παιχνιδιών σε μια εκτεταμένη συνείδηση

Από τη στιγμή που διαπιστώθηκε ότι τα βρέφη ήταν ικανά για το διυποκειμενικό, πρωτοσυνομιλιακό παιχνίδι με τις μητέρες τους, αρχίσαμε να μελετούμε συστηματικά την ανάπτυξη της συμπεριφοράς των δύο συντρόφων. Βρήκαμε πως τα κίνητρα των βρεφών «ξεδιπλώνονταν» από εβδομάδα σε εβδομάδα, σύμφωνα με κάποιο φιλόδοξο πρόγραμμα. Στους τρεις μήνες, το πρόσωπο της μητέρας τραβούσε λιγότερο το ενδιαφέρον του και το βρέφος συχνά έστρεφε μακριά το βλέμμα του από το μητρικό, διαλογικά προσανατολισμένο βλέμμα της για να περιπλανηθεί σε πιο μακρινά και πεζά γεγονότα. Καθώς το σώμα μεγάλωνε, η δύναμη της στάσης του σώματος αυξανόταν και το βρέφος κρατούσε όρθιο το κεφάλι προσανατολίζοντάς το, μαζί με τα μάτια, με αποφασιστικότητα, προσπαθώντας να φτά-

σει και να πιάσει αντικείμενα με αυξανόμενη δύναμη και αποτελεσματικότητα. Αυτή η πρόοδος συνοδεύτηκε στα βρέφη 3-4 μηνών από μία παιγνιώδη περιέργεια στην εμφάνιση, στην εξαφάνιση και στην κίνηση των πραγμάτων. Έτσι, οι πρωτοσυνομιλίες διακόπτονται από τις εξερευνήσεις και η μητέρα πρέπει να αλλάξει την τακτική της.

Αυτή η εξέλιξη προκαλεί την περιέργεια της προσεκτικής μητέρας για το εστιακό σημείο ενδιαφέροντος του βρέφους. Τώρα, νέα παιχνίδια αναπτύσσονται με τα αντικείμενα να κινούνται και να εξαφανίζονται. Το ίδιο το σώμα του παιδιού γίνεται παιχνίδι που δίνει ευχαρίστηση με το κούνημα, το τίναγμα και τις κλωτσιές. Σύντομα, η ρυθμική κίνηση των χεριών και των ποδιών γίνεται ο τρόπος με τον οποίο το βρέφος ελέγχει τους ήχους και τις δονήσεις των αντικειμένων που κουδουνίζουν ή τους χτύπους των αντικειμένων που χτυπούν μεταξύ τους. Οι σύντροφοι μιμούνται και βοηθάνε αυτές τις προσπάθειες, με επαναληπτικά σωματικά παιχνίδια που εμφορούνται από ψυχική ευφορία και εκπλήξεις πειράγματος. Ίσως όμως, οι πιο σημαντικές πηγές διασκέδασης σ' αυτήν την περίοδο παιχνιδιού να είναι τα τραγούδια, «οι μουσικές και χορευτικές εκτελέσεις» που η μητέρα επινοεί για να τραβήξει την προσοχή του βρέφους της, το γεμάτο έκπληξη χαμόγελο αναγνώρισης και, στη συνέχεια, την χαρούμενη συμμετοχή.

Εδώ και καιρό, καταγράφουμε τα «μητρικά τραγούδια» σε πολλές γλώσσες, καθώς και τη συμμετοχή των βρεφών. Τα βρέφη άνω των 4 μηνών έχουν προτίμηση σε ρυθμικές μελωδίες με προβλέψιμους κύκλους τονικότητας και η ενεργός συμμετοχή τους αποδεικνύει ότι οι μουσικές φράσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία γι' αυτά. Τα χαρούμενα, ρυθμικά τραγούδια που συνοδεύονται από κινήσεις, προκαλούν απαντήσεις με χειρονομίες και εκφράσεις χαράς, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που μιλά η μητέρα. Η Καναδή ψυχολόγος Sandra Trehub χρησιμοποίησε εργαστηριακές δοκιμές προτιμήσεων για να αποδείξει ότι τα βρέφη είναι ικανά να διακρίνουν πολλά χαρακτηριστικά της μουσικής. Εδώ έχουμε μαρτυρίες μηνυμάτων στις χειρονομίες, στις εκφράσεις του προσώπου, και στη φωνή, στα οποία η ανθρώπινη «ψυχή» θα ανταποκριθεί ακόμη και αν στο κεφάλι δεν υπάρχει γλώσσα ούτε και η λογική της αναφορά σε οτιδήποτε έξω από την «εκτέλεση». Η χαρτογράφηση των ρυθμών και της προσωδίας του τραγουδιού της μητέρας και η μέτρηση των μοτίβων του λικνίσματός της, των τιναγμάτων, τα γνεψίματα των χεριών και τα ελαφρά χτυπήματα, μας οδηγούν στη γνώση του τί προσελκύει το βρέφος, τι το οδηγεί και τι του δίνει ευχαρίστηση. Αποκτούμε μαρτυρίες για το ενδιαφέρον του βρέφους σε μία ιστορία ζωτικών συναισθημάτων, δίχως λέξεις, μία συναισθηματική αφήγηση με εκφραστική μορφή.

Ενώ οι πρωτοσυνομιλίες διαρκούν ελάχιστα δευτερόλεπτα, τα παιχνίδια και το μουσικό τελετουργικό που διασκεδάζει τα μεγαλύτερα βρέφη διαρκούν αρκετά λεπτά. Η διάρκεια σκέψης του βρέφους επεκτείνεται τόσο στο χρόνο όσο και στο χώρο. Τα βρεφικά τραγούδια έχουν ένα συγκεκριμένο ρυθμό και οι στίχοι έχουν ποιητικό μέτρο και μουσικές φράσεις. Οι μελωδίες τους οδηγούν σε χαρούμενες ή γεμάτες διέγερση καταλήξεις με καλά ελεγχόμενες αλλαγές τόνου και ομοιοκαταληξίας σε καίρια σημεία. Τα τραγούδια των μητέρων στα Αγγλικά, στα Ιταλικά, στα Σουηδικά και στα Ελληνικά, έχουν όλα αυτά τα χαρακτη-

ριστικά. Η Elena Longhi, που μαγνητοσκόπησε μητέρες να τραγουδούν και να χορεύουν με τα βρέφη τους, στα Κέλτικα και στα Αγγλικά, βρήκε πως τα βρέφη είναι πολύ ικανά στο να συμμετέχουν σε τέτοιας μορφής ρυθμικές επιδείξεις. Για παράδειγμα, μπορούν να ταιριάξουν την κίνησή τους στην ανάλογη τονικότητα, να εναρμονιστούν, να ακολουθήσουν τον χτύπο, να προβλέψουν μια μουσική «πτώση» και να φωνοποιήσουν σε αρμονία με τον τελικό κυματισμό μιας φράσης. Βέβαια, η ενεργός ευχαρίστησή τους γίνεται αντιληπτή από τη μητέρα, που ανταποκρίνεται συχνά και με ενθουσιασμό. Τα αγαπημένα τραγούδια και τα ρυθμικά παιχνίδια ή οι χοροί επαναλαμβάνονται πολλές φορές για την αμοιβαία απόλαυσή τους. Η μητέρα εισάγει το βρέφος στη μουσική που της αρέσει περισσότερο, συνήθως δημοφιλή τραγούδια από το ραδιόφωνο, αλλά η ευχαρίστηση του βρέφους είναι αυτή που καθορίζει την επιλογή.

Επέκταση της φιλίας με «άγριο» χιούμορ και οι λόγοι που τα βρέφη φοβούνται τους ξένους

Το βρέφος στην ηλικία των 6 μηνών όταν παίζει έχει σίγουρα ένα ζωηρό και αιχμηρό πνεύμα - μία αίσθηση χιούμορ που ελέγχει τα συναισθήματα, προκαλώντας τους τρομακτικούς κινδύνους και τις χαρούμενες εκπλήξεις που δημιουργούνται όποτε δύο άνθρωποι ωθούν τις σχέσεις τους στα άκρα.

Το χιούμορ και το φιλικό πείραγμα ελάχιστα έχουν απασχολήσει την Ψυχολογία. Είναι δύσκολο να τα προσδιορίσει κανείς γνωστικά, πιθανότατα διότι ευδοκιμούν στο αναπάντεχο και ίσως γιατί είναι υποκειμενικά ή ηθικά. Δεν υπάρχουν προτυποποιημένα ερεθίσματα για το γέλιο ή για την φάρσα σε κάποιο καλό φίλο σαν μία ευχάριστη έκπληξη. Και τα δύο ενυπάρχουν στην επικοινωνία και της προσδίδουν ποιότητα, είτε σε σχέση φιλίας είτε σε σχέση αντιπαλότητας. Ή καλύτερα, δίνουν ποιότητα σε μία ζωντανή σχέση, καλή ή κακή. Με δεδομένη την δυσκολία των ψυχολόγων και των φιλοσόφων να δώσουν μία λογική εξήγηση σε οτιδήποτε πνευματώδες ή αστείο, είναι εκπληκτικό πόσο εύκολα εκτιμούν τα βρέφη τα αστεία και τα πειράγματα της μητέρας τους. Είναι ιδιαίτερα παράδοξο ότι μετά τους έξι μήνες τα βρέφη κάνουν συχνά αστεία και αρχίζουν τα πειράγματα.

Η Vasudevi Reddy έχει κάνει συναρπαστικές περιγραφές της πειραχτικής συμπεριφοράς των βρεφών για να αποδείξει ότι τα βρέφη αναπτύσσουν ένα έντονο ενδιαφέρον στο να ελέγξουν τι αισθάνονται οι άλλοι άνθρωποι και τι θέλουν να κάνουν. Όπως λέει, τα βρέφη δείχνουν να έχουν συναίσθηση όχι μόνο του εαυτού τους **αλλά και των άλλων**. Ο Shigeru Nakano αναφέρει ότι τα βρέφη της Ιαπωνίας, της Σκωτίας, της Ελλάδας, είναι επιρρεπή στο καλοπροαίρετο πείραγμα και οι μητέρες γίνονται πολύ πιο παιχνιδιάρες για να στηρίξουν αυτή την πλευρά της βρεφικής φύσης. Η Reddy λέει ότι καμία από τις σκανδαλιάρικες συμπεριφορές ενός παιχνιδιάρικου βρέφους ή μητέρας δεν μπορεί να εξηγηθεί, εκτός και αν δεχτεί κανείς, ότι τα βρέφη παρακινούνται για να εξερευνήσουν τα κίνητρα των άλλων ανθρώπων, ιδιαίτερα των ελάχιστων αυτών προσώπων που είναι οικεία και απόλυτης εμπιστοσύνης.

Στην έρευνά του σχετικά με το κοκκίνισμα των βρεφών από ντροπή, ο Δαρβίνος παρατήρησε ότι η αμηχανία είναι ένα είδος

συμπεριφοράς που αντανακλά την ευαισθησία καθενός για τον εαυτό του αλλά και για τον άλλο. Το είδος των αισθημάτων που προκαλεί εξαρτάται από το ποιο είναι το άλλο πρόσωπο και ιδιαίτερα από το πόσο οικείο και φιλικό πρόσωπο είναι, δηλαδή, από τη στοργή και την εμπιστοσύνη που εμπνέουν. Η Reddy έχει δείξει ότι ένα βρέφος τριών μηνών μπορεί να συμπεριφερθεί με διφορούμενες και ελκυστικές επιδείξεις χαράς, κοιτάζοντας μακριά και χαμογελώντας με έναν τρόπο χαρούμενης ντροπής σε ένα παιχνίδι πρόσωπο με πρόσωπο, με κάποιον γνωστό και αγαπημένο ή σε παιχνίδι με τον καθρέφτη. Με κάποιον ξένο που βρίσκεται δίπλα του ή στο πείραμα με το παγωμένο πρόσωπο της μητέρας που δείχνει εχθρικό, το ίδιο βρέφος, αισθανόμενο δυστυχισμένο, αποφεύγει τη ματιά, με μία έκφραση που θυμίζει ντροπή. Αυτή η συναίσθηση του άλλου είναι ηθική αντίδραση που σχετίζεται με την καλή ή κακή ποιότητα της σχέσης με κάποιον άλλο. Δίνει μία αξία σε κάποια στιγμή «συνάντησης» και απαιτεί μία ευαίσθητη ανταπόκριση.

Από τα αστεία των συναισθηματικών δρώμενων στο κατώφλι της γλώσσας

Όσοι μελέτησαν συστηματικά το παιχνίδι των βρεφών βρήκαν κανόνες και μια ερμηνεία για τη θέση του στην ανάπτυξη της βρεφικής σκέψης. Κατά τη δεκαετία του 1980 το ενδιαφέρον για τις πρωταρχές της γλώσσας και το ρόλο των κινήτρων κατηύθυνε την προσοχή των ψυχολόγων στη συντακτική πλευρά των παιχνιδιών και των τραγουδιών. Για παράδειγμα ο Jerome Bruner ισχυρίστηκε ότι τα «μορφοσυντακτικά» πρότυπα των παιχνιδιών μητέρας - βρέφους, όπως το «κου-κου-τσα» αποτελούν σημαντική προπαρασκευή για τις γραμματικές δομές της γλώσσας γιατί προσδιορίζουν και συνδέουν ποικίλες προθέσεις. Ο κάθε παίκτης μαθαίνει τι να κάνει και πώς να ποικίλει το τελετουργικό σύμφωνα με το τι κάνει ο άλλος. Ο καθένας θυμάται και προβλέπει όχι μόνο τις συνέπειες των δικών του πράξεων αλλά και τις κινήσεις που είναι πιθανόν να κάνει ο σύντροφος του.

Όμως, σε ένα καλό παιχνίδι ο παίκτης πρέπει επίσης να παρατηρεί τα συναισθήματα του συντρόφου του μοιραζόμενος στιγμές μεγάλης ευχαρίστησης, έκστασης ή δυσφορίας. Σε ένα πειραχτικό παιχνίδι της μητέρας, όπου η κορύφωση είναι μια εισβολή γαργαλητού, το βρέφος γρήγορα γελά προσδοκώντας ότι η στιγμή του πειράγματος έχει σχεδόν φτάσει. Σύντομα το βρέφος μπορεί επίσης να μιμηθεί ένα τμήμα της πράξης ή να προσποιείται ότι παίζει κάνοντας «κόλπα» που προκαλούν γέλιο στους άλλους. Μερικές φορές το βρέφος προσφέρει ένα μαθημένο κομμάτι ενός παιχνιδιού σε ένα ξένο, όπως το κτύπημα των παλαμών, για να «σπάσει τον πάγο» σε μια συνάντηση που δημιουργεί αμηχανία. Το βρέφος αρχίζει να έχει την αίσθηση του «εμένα» σε ένα κοινωνικό κόσμο που οι πράξεις του θα γίνουν αντικείμενο κριτικής εξέτασης από τους άλλους. Το βρέφος συμπεριφέρεται όλο και περισσότερο σαν ένας εκτελεστής που ψάχνει ένα εκτιμητικό ακροατήριο. Κάθε χειρονομία συνιστά πρόσκληση για μια αντίδραση και βαθμιαία αυτές οι δεικτικές πράξεις γίνονται σε σχέση με αντικείμενα ή συμβάντα που τραβούν την προσοχή του παιδιού και λαμβάνουν χώρα για να υποδείξουν ένα ενδιαφέρον συμβάν ή σαν προστακτικές πράξεις για να ζητήσουν από κάποιον να κάνει κάτι.

Γύρω στους επτά με οκτώ μήνες τα βρέφη φαίνεται ότι έχουν περισσότερη αυτοεπίγνωση σε οτιδήποτε κάνουν, αλλά ακόμη προβληματίζονται με τις προθέσεις των άλλων. Μετά τους εννιά ή δέκα μήνες το βρέφος αρχίζει να παρατηρεί για να εξακριβώσει τι νομίζει ο σύντροφός του για ένα έργο που πραγματοποιεί, οι δε χειρονομίες και προφορικές εκφράσεις του συντρόφου εύκολα πλέον προσελκύουν και κατευθύνουν το ενδιαφέρον του βρέφους. Διαμορφώνεται έτσι ένας χώρος στη ροή της εναλλασσόμενης προσοχής μεταξύ ενήλικα και βρέφους για να εκφραστούν οι λέξεις και να αποκτήσουν νόημα τα αντικείμενα, οι πράξεις και οι ιδιότητές τους. Αυτός ο χώρος ίσως να υπήρχε ήδη στην εναλλαγή σειράς κατά τις πρωτοσυνομιλίες, μήνες πριν, όταν το βρέφος ηλικίας δύο μηνών μπορούσε να δείξει και να χρησιμοποιήσει άλλες εκφραστικές χειρονομίες, καθώς και την «προομιλία» και τα «κου» ως μέρος της απάντησης σε ένα σύντροφο που συναισθάνεται. Συχνά, το βρέφος, στο σημείο αυτό, στρέφει το βλέμμα του μακριά από τον σύντροφο ακριβώς όπως κάνουν τα μεγαλύτερα βρέφη για να κοιτάξουν το γνώριμο θέμα ενός συνεργατικού παιχνιδιού με αντικείμενα. Στις συναλλαγές της αμοιβαίας προσοχής υπάρχουν ήδη τα σπέρματα της γλώσσας.

Κοντά στο τέλος του πρώτου χρόνου, τα βρέφη όχι μόνο καταλαβαίνουν καλύτερα τα μηνύματα των άλλων, αλλά μπορούν και τα ίδια να εκπέμπουν σαφέστερα μηνύματα. Η Χριστίνα Παπαηλιού μελετά πώς οι αναφωνήσεις και το βάβισμα, εκφραζόμενα με διαφορετικά προσωδιακά πρότυπα, δίνουν φωνητική έκφραση σε ιδέες που τα βρέφη θέλουν να μοιρασθούν μέσω της φωνής και των χειρονομιών. Ο γλωσσολόγος M. Halliday ονόμασε αυτές τις «πράξεις νοήματος» πρωτογλώσσα. Οι μητέρες κατανοούν αυτά τα μηνύματα, διότι μοιράζονται με το βρέφος καθημερινά το ενδιαφέρον για τον κόσμο.

Το αινιγματικό σύνδρομο του αυτισμού, στο οποίο ένα βρέφος που περπατά όχι μόνο δεν καταλαβαίνει εύκολα τους άλλους ανθρώπους αλλά και αδυνατεί να κάνει ένα ελεύθερο διάλογο μαζί τους, φαίνεται ότι προέρχεται από την απώλεια των κινήτρων για εκμάθηση νοημάτων. Η Δέσποινα Παπούδη έχει κάνει μια ερευνητική μελέτη συμβολικού παιχνιδιού σε νεαρά αυτιστικά παιδιά που έδειξε πόσο το σύνδρομο επιδρά αρνητικά στην ικανότητα για μοίρασμα μιας άποψης και στο βίωμα της αμοιβαίας προσοχής σε εύκαμπτες διαπραγματεύσεις κατανόησης. Η εργασία της μας προσφέρει σαφείς υποδείξεις για το πώς οι γονείς και οι δάσκαλοι μπορούν να βρουν ένα τρόπο να βοηθήσουν ένα αυτιστικό παιδί να αναπτύξει την επικοινωνία.

Αναγνωρίζεται πλέον ευρέως ότι αυτό το σύμπλεγμα υποκειμενικών και δι-υποκειμενικών κινήτρων στον ανθρώπινο εγκέφαλο είναι ο θεμελιώδης μηχανισμός της πολιτισμικής και γλωσσικής μάθησης. Οι λέξεις γίνονται αναπόσπαστες από τα αντικείμενα, τα πρόσωπα ή τις πράξεις που έχουν αναδειχθεί κατά τη διάρκεια της διαπραγματευτικής αλληλοκατανόησης και τις οποίες τα βρέφη θυμούνται με τη βοήθεια των συναισθηματικών αξιολογήσεων που προλέγουν τη μελλοντική τους χρήση. Η έκφραση των κατηγορημάτων είναι μία πράξη πληροφόρησης που φυσιολογικά υπάρχει στη συνομιλία. Αντανακλούν τα συναισθήματα που χρωματίζουν αυτό το διάλογο, τις εντάσεις και τη σύγχυση που ανακύπτουν μεταξύ δύο ή περισσότερων συνειδήσεων και ατόμων που αναλαμβάνουν πρωτοβουλία δράσης,

καθώς και τις υπαρκτές περιστάσεις που διαμορφώνει μία περιβάλλουσα συγκεκριμένη διάταξη των αντικειμένων.

Η σκέψη είναι μία αφήγηση συναισθημάτων και οι ιστορικές αφηγήσεις απαιτούν το συναισθηματικό πλέγμα της ανθρώπινης κατανόησης. Γι' αυτό το λόγο, τα βρέφη περνούν τόσους πολλούς μήνες παίζοντας σε ένα περιβάλλον μητρικού, πατρικού και αδελφικού παιχνιδιάρικου, τρυφερού πειράγματος πριν αρχίσουν να μαθαίνουν τις μεταφορές και τα σύμβολα της κουλτούρας τους και πριν ακούσουν για να θυμηθούν και να μιμηθούν τις λέξεις που προσδιορίζουν σημαντικές διακρίσεις για τους κατοίκους ενός περίπλοκα διαρθρωμένου κοινωνικού σύμπαντος.

Επίλογος: Γιατί η ποιητική και γιατί ο διάλογος

Ελπίζω το μήνυμά μου να είναι σαφές, ή μάλλον, ελπίζω να έχουμε όλοι καταλάβει το μήνυμα του βρέφους και την ευγενική του πρόσκληση. Πιστεύω ότι τα ερευνητικά ευρήματα που σας ανέφερα συνιστούν προετοιμασίες για ένα νέο είδος επιστημονικής Ψυχολογίας, μια περισσότερο συμπαθητική Ψυχολογία, που δεν ικανοποιείται πλέον με την ενασχόληση μιας καρτεσιανής άσκησης, ενασχόληση που φαντάζεται τι λαμβάνει χώρα σε μια μοναχική κεφαλή που σκέφτεται από μόνη της. Το μυστικό της συνείδησης μας είναι ότι πάντα λέει ιστορίες, ψάχνοντας έναν σύντροφο, ο οποίος θα βρεί στις ιστορίες αυτές ενδιαφέροντα, προκλητικά και χρήσιμα νέα. Η γνώση είναι **γνώση μαζί** με κάποιον άλλο, είναι γνώση **ανάμεσα** στα ανθρώπινα μυαλά.

Στο βαθμό που γνωρίζω, ποίηση σημαίνει «οικοδόμηση» ή «δημιουργία» και διάλογος σημαίνει συν-ομιλία. Πιστεύω ότι το βρέφος είναι ένας ποιητής που περιμένει να δημιουργήσει μια ιστορία με έναν σύντροφο, ένα πρόσωπο που ψάχνει το διάλογο, ένας μουσικός που θέλει έναν σύντροφο στο ρυθμό. Τα βρέφη είναι εξοπλισμένα από τη φύση να εισέλθουν σε έναν κόσμο που οι συνάνθρωποι τον έχουν γεμίσει με συμβολικό και τεχνικό νόημα - αυτό που αποκαλούμε «κουλτούρα». Η ανακάλυψη της διαλογικής φύσης του βρεφικού νου είναι μια συναρπαστική περιπέτεια που μόλις έχει αρχίσει.